

DEKADENTLIK TAMMSAARE JA DISKURSIIVNE KIRJANDUSLUGU

Mirjam Hinrikus. Dekadentlik modernuskogemus A. H. Tammsaare ja nooreestlaste loomingus. Dissertationes litterarum et contemplationis comparativae Universitatis Tartuensis 10. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2011. 326 lk.

Mitmed viimastel aastatel doktorikraadi pälvinud kirjandusuurimistest osutavad valmisolekule ümber kirjutada eesti kirjanduslugu. Erilise tähelepanu alla on sattunud XIX–XX sajandi vahetuse murrangulised protsessid ning XX sajandil keskset rolli etendanud, täna-

seks n-õ klassikute klassikuteks kujunenud Friedebert Tuglas ja Anton H. Tammsaare. Fokuseerimine üle-eelmisele sajandivahetusele ja eriti Noor-Eestile on mõistetav. Esiteks laoti just sel ajal eesti XX sajandi kirjandusloo alusmüür, teiseks on võimaldanud uute uurijapõlvkondade võõrkeelteoskus, radikaalselt avardunud võimalused ning vahetu ligipääs sellesama Euroopa ja angloameerika kirjandus- ja kultuuri-teoreetilisele ning filosoofilisele väljale, kuhu nooreestlased eesti haritlasi minema õhutasid, rakendada omandatud kogemust eesti kirjanduse analüüsiks,

selle läbivalgustamist mingi kindla, sageli end uuna esitava teoreetilise kontseпти valguses.

31. augustil 2011 kaitses Underi ja Tuglase Kirjanduskeskuse vanemteadur Mirjam Hinrikus Tartu Ülikoolis edukalt doktoritöö „Dekadentlik modernsuskogemus A. H. Tammsaare ja nooreestlaste loomingus”.

Milles seisneb Hinrikuse radikaalus, s.t tahtmine uuritava objekti või probleemi juurteni jõuda (vrd lad *rādx* 'juur') ning esitada selle käsitlemiseks alternatiivne metodoloogia koos kaasneva poleemilisuse ning uue lähene-misviisi kehtestamisega? Ennekõike seisneb see foucault'liku diskursusana-lüüsi rakendamises, mis võimaldab M. Hinrikusel avastada Tammsaare loomingus ja kirjanikuisikus omadusi, mida seni pole rõhutatud, aga võib-olla ka pole nähtud põhjusel, et Tammsaaret on kvalifitseeritud sotsiaalkriitilise, paremal juhul psühholoogilise realismi autorina. Ent see ei puuduta üksnes Tammsaaret.

Radikaalset kehtestamispuudu võib doktoritöö lugeja tajuda ka M. Hinriku-se nooreestlaste analüüsis ja hinnangus neile. Kui Kaia Sisask jõuab oma uurimistulemusega uuele metatasandile, järeldades, et prantsuse dekadents toimis XX sajandi algul maailma- ja inimesetunnetuse restruktureerijana, mis tõi kaasa XX sajandi esimesel küm-nendil eesti kultuuri subjektistumise, siis M. Hinrikust see ei rahuldada. Sis-sejuhatuse joonealuses märkuses (lk 16) mõõnab ta, et Sisask küll kasutab „dekadentsi diskursust” sünonüümse mõistena „dekadentsi kultuurile” ja „*fin de siècle*'i kultuurile”, kuid ta ei definee-rivat seda mõistet, ei reflekteerivat sel-le teoreetilist raamistikku, esindades nõndaviisi vooluloolist mõtlemist. Väitekirja väljajuhatuses jõuabki M. Hinri-kus mõnevõrra isegi apoteosliku järeldu-seni, vastandades diskursiivset kir-janduslugu seni praktiseeritud voolu-

loolisele ja positivistlikule. Ta kirjutab: „Diskursiivset tekstianalüüsimetodit rakendav kirjanduslugu võib pakkuda alternatiivi vooluloolisele ja positivistli-kust autorikäsitusest lähtuvale kirjan-duslookirjutuse traditsioonile, võimal-dades vabaneda mõnestki kirjandus-lugudes üha korratavast lihtsustusest” (lk 98).

Iga uut vaatenurka, sealhulgas al-ternatiivseid, tuleb tervitada, sõltuma-ta kogemusest, et mõnikord võib uus olla ka taasavastatud vana või lihtsalt uue vormi võtnud, piltlikult öeldes uued rõivad saanud kontsept. Iseasi, kas ühte kirjanduslugu peaks vastanda-ma teisele. Ajalookirjutuses märkame tõepoolest ajalugude omavahelist võit-lust (*resp.* võitjate ajalugu *vs.* kaotajate oma). Kirjandusajaloos võiks meie suund olla erinevate vaatenurkade dia-loogi ning nende sünteesi poole, milles vaadeldav objekt (autor ja tema teos) ei muutuks sotsiaalpoliitiliste või teoreeti-liste manipulatsioonide mänguväljaks. 1950. aastate vulgaarsotsioloogilistes kirjanduskäsitlustes ilmneb samuti välistava alternatiivsuse intentsioon. Uurimisobjektist sai vahend uue ideo-loogia ja sotsialistliku realismi meetodi illustreerimiseks. Sedalaadi uurimis-objekti esteetilis-eetilise suveräänsuse probleem hakkas aga ka siinkirjutajat väitekirja lugedes üha enam kummi-tama.

M. Hinrikus on kirjandusloolise liht-sustuse näitena toonud Tiit Hennoste modernismikeskse kirjandusloo, mille kitsaskohad ei tulenevat mitte ainult mikroanalüütiliste uurimuste puudu-misest, vaid „ka toetumisest varasema-tele kirjanduslugudele, mis lähtuvad positivistlikust autorikäsitusest ja vooluloolisest kirjandusloo kirjutamise traditsioonist” (lk 98–99). Paraku pean siinkohal asuma kaitsma hoopis Hen-nostet, kelle tees eesti kirjanduse „hüpetest modernismi poole” on sama-sugune metafoor nagu M. Hinrikuse

enda analüüsis kasutatud *femme fragile*, *femme fatale*, *dekadent-diletant* jmt. Nad on mingi tegelikkuse-suhte tihendatud ülekanded, millega opereeritakse metatasandil kui mõistetega. Hennoste „hüpped” tähistavad minu arusaamist mööda pisut utreeritult, aga siiski üpris adekvaatselt eesti kirjanduse erinevaid etappe nii ajas kui ka ruumis lähenemisel Euroopa keskustes tekkinud ja erineval viisil [tõlgete, vahetu (lugemis)kogemuse kaudu] eesti kirjanduses „kodunenud” (kopeeritud, mugandatud või absorbeeritud) modernsuskogemusele. Mingit fundamentaalset vastuolu M. Hinrikuse modernsuskäsitluse ja Hennoste „hüpete” vahel ma ei tuvasta. Pigem on tegemist erinevuste (üle)rõhutamisega. Küsimus on selles, millisesse ajaperioodi üks või teine uurija kirjandusliku modernismi alguse Eestis fikseerib ja mis nime all see modernsuskogemus end ilmutab.

M. Hinrikuse vaieldamatu panus uurijana ongi piltlikult öeldes võitlus dekadentsi kui modernsusdiskursuse eluõiguse eest eesti kirjanduskäsitluses. Seejuures, kuna dekadents on M. Hinrikuse väitel erinevaid eluvaldkondi läbiva kriisitunnetuse diskursus, siis ei tähelda ta seda mitte ainult põhimurrangu aegadel XIX–XX sajandi vahetusel, vaid ka näiteks 1920. aastate lõpu majandusdepressioonist mõjutatud vaimsel väljal. Nii märgib ta Tammsaare loomingus dekadentsi ilminguid 1930. aastatel ilmunud romaanides „Elu ja armastus” ja „Ma armastasin sakslast”, mis annavad uurijale põhjuse näha meie klassikus läbivalt dekadenti.

M. Hinrikuse viljeldud diskursuseanalüüs seab kahtluse alla ka „eluläheduse” tematiseerimise alles 1920. aastatel, sest „kõiki dekadentsi kirjanikke nii Eestis kui ka Euroopas saab nimetada ühtlasi eluläheduslasteks” (lk 101). See väide kipub aga siinkirjutaja arvates marginaliseerima programmilist, s.t

sihiteadlikku ettevõtmist kirjanduselus. Autor küll möönab, et tolle ajaga seoses sobiks ehk hoopis rääkida eluläheduse temaatika võimendumisest 1920. aastatel. Põhiline on aga see, et „autor saab kõnelda üksnes talle ette antud diskursiivsete subjektipositsioonide kaudu” (lk 100), mistõttu „võib modernsel perioodil ringlevatest tekstidest leida modernsuskogemuse aspekte ka juhul, kui autor ei ürita teadlikult modernsuslega suhestuda” (lk 100).

Sama poleemiline, nagu on uurija oma dissertatsiooni väljajuhatuses, on ta ka selle sissejuhatuses. Joonealuses märkuses lk 9 ei nõustu ta saksakeelse eesti kirjandusloo kirjutanud Cornelius Hasselblattiga, kelle arvates on Johannes Aaviku „Ruthi” tähtsust kõvasti üle hinnatud. M. Hinrikuse meelest on aga just „Ruth” see tekst, mis eksplitseerib üle-eelmise sajandivahetuse modernsus diskursust silmatorkava selgusega. Järgmise lehekülje joonealuses vaieldakse Toomas Haugiga, kes nägevat märkimisväärseid erinevusi Tuglase ja Tammsaare esteetikas ja ideoloogias. Tammsaare artikkel Tuglase „Felix Ormussonist” näitavat M. Hinrikuse käsitluses aga pigem Tammsaare samastumist Tuglase vaadetega. Edaspidises uurimuses püsibki M. Hinrikus seisukohal, et Tammsaare kuulub dekadentsi diskursuse poolest nooreestlaste hulka. Seda rõhutab ka väitekirja pealkiri, milles Tammsaaret peetakse vajalikuks eraldi esile tõsta.

M. Hinrikus tunneb vajadust korrigeerida veel üht tänaseni eesti kirjandusteaduses ringlevat müüti, mille kohaselt olevat Noor-Eesti murrangulisus toimunud suures osas väljastpoolt saadud kirjanduslike mõjude toel. Tema uurimiskogemus on aga näidanud, et kirjanduse moderniseerimisele andsid olulise tõuke just Eesti ühiskonnas endas toimunud protsessid (lk 13).

M. Hinrikus küsib, miks nüüdisaja uurijad pole eriti huvitunud Tammsaa-

re tekstide ja modernsuse suhte selgitamisest. Põhjuse leiab ta olevat selles, et Tammsaaret on kramplikult püütud lahus hoida nooreestlastest, ja elatud uskumuses, et „Tammsaare oli eelkõige kriitiline realist” (lk 17), mis ajendavat mööda vaatama tema loomingust kui vähehuvitavast. Mulle tundub see väide olevat siiski pisut üle pingutatud, sest näiteks aastate eest toimunud Underi ja Tuglase Kirjanduskeskuse massiivne seminar Tammsaare „Ma armastasin sakslast” teosega seoses näitab jätkuvat huvi tema vastu. Seda on ülal hoidnud ka Tallinna Linnateatris ja mujal valminud Tammsaare teoste lavastused, mida on saatnud küllaltki aktiivne retseptatsioon. Tammsaare kriitiliseks realistiks sildistamine jääb aga pigem 1950. aastate kirjandusteadusesse. Ma ei tea, et viimastel kümnenditel leiduks veel uurijaid, kes sellist määratlust kasutaksid.

Mis aga puutub Tammsaare modernismi, siis on vähemalt siinkirjutajal ette näidata 2006. aastal kogumikus „Võim & kultuur” ilmunud käsitlus „Eesti kirjanduslikust modernismist. A. H. Tammsaare modernism”. M. Hinrikus on sellele tekstile küll viidanud kui üksikule artiklile, aga pole seda lülitanud mõttevahetusse, kuigi selles on mul omateada olnud piisavalt olulist öelda just selle kohta, mida M. Hinrikuski oma väitekirjaga tõestada tahab: et Tammsaare oli modernist, M. Hinrikuse edasiarenduses dekadentlik modernist. Euroopa kirjandusliku modernismi suhtes toimus eesti modernism väljakutsena, nagu perifeeriale iseloomulik.¹ Tammsaare loomingus leidis see väljakutse kõige võimsama ja tuluslikuma kehastuse.²

¹ Vt J. Lotman, *Semiosfäär*. Tallinn: Vagabund, 1999, lk 253; R. Veidemann, *Tuikav tekst*. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2006, lk 132.

² R. Veidemann, *Eesti kirjanduslikust modernismist. A. H. Tammsaare modernism. – Võim & kultuur 2*. Koost M. Kõiva.

Tõsi, Hinrikusele paistavad ismidega raamistatud teosed ja kogu kirjanduslooline narratiiv pealispidne. Nõnda oleks tema käsitlusviisis kitsendav ilmset ka siinkirjutaja täheldatud Tammsaare „metarealism”, plastiline süntees realistlikust ja sümbolistlikust elukujutusest. Kui ma autorit olen õieti mõistnud, siis meelsamini tahaks ta üldse vooluloolisi kategooriaid vältida. Diskursiivses kirjandusloos nimelt fikseeritakse erinevate mõttemustrite ja tegekkuse kogemise jälgi lausungites, esinegu need lausungid mis tahes tekstis.

M. Hinrikuse fookus ongi seatud just Tammsaare ja nooreestlaste dekadentsi (= kriisi kogemise vaimse kvintessentsi) väljaselgitamisele. Esimest korda eesti kirjandusuurimuslikus praktikas tehakse seda metodoloogilise järjekindlusega – diskursiivset analüüsi rakendades. Viimane omakorda seotakse Michel Foucault’ diskursusekäsitlusega. Foucault’ diskursuse määratlustest, milleks on 1) diskursus kui kõigi lausungite üldine valdkond, 2) lausungite individualiseeritav rühm ja 3) reglementeeritud praktika, mis seletab teatavate lausungite hulka, on M. Hinrikus oma käsitluse teoreetilise raamistiku ülesehitamisel oluliseks pidanud teist ja kolmandat definitsiooni (lk 26). Autori käsitluse seisukohast osutub oluliseks laiendus, mis on toodud lk 18 joonealuses viites: „Ilukirjanduse kaudu kõneleva dekadentsidiskursuse all peetakse silmas teatud teemade (dekadents, lagunemine, pudenemine, allakäik, tõus), subjektipositsioonide (dekadent, dekadent-diletant, nais- ja meestõusik, *femme-fatale*, *femme-fragile*), binaarsete opositsioonide, tekstistrateegiate, vormi- ja struktuuriaspektide, meeolude ja metafooride võrgustikku, mille vahendajaks olid dekadentlikud kõnelemis-, mõtlemis-, käitumis- ja tajumisviisid.” Järgnevad viited Lyytikäi-

Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum, 2006, lk 191.

sele, Constable'ile, Kafitzile, Potolskyle. Siin on loetletud kogu mõistete reper-tuaar ehk instrumendid, mille iseloo-mustamiseks otsitakse näiteid ja üldis-tamiskõlblikku argumentatsiooni Tammsaare, Tuglase, Aaviku ja Kallase tekstidest.

Diskursiivne analüüs võimaldab töö- poolest näidata, kuidas mingid mõtte- mustrid konstrueerivad erinevaid teks- te, samal ajal neid läbivalt ühendades; kuidas nad moodustavad n-ö sisutasan- di konteksti. Ent selle järjekindel rakendamine ilukirjanduslikele teksti- dele ilma kujundiloomet käsitlemata toob enesega kaasa riski lahustada autor tema tekstis (Foucault' ideaaliks teatavasti oligi diskursus kui täieliku anonüümsuse vorm). M. Hinrikus väl- dib siiski seesugust radikalismi, piirdu- des – nagu seda võib välja lugeda ala- peatükist 3.1. – Tammsaare kui „trans- diskursiivse positsiooni” realiseerijaga. Aga isegi selles olevat Tammsaare kõi- kuv: kord samastudes erinevatesse dis- kursiiivsetesse struktuuridesse kuulu- vate lausungitega, kord neile vastandu- des. „Foucault'likus mõttes”, kirjutab M. Hinrikus, „taandub Tammsaare au- torina meediumiks, mille kaudu kõnele-

vad eri kontekstides eri diskursused” (lk 95).

Mul on kiusatus näha aga just selles M. Hinrikuse täheldatud Tammsaare „kõikumises” kirjaniku allumatust ühe- sele määratlusele olla kirjanik-deka- dent. Väitekirja lugedes tabasin end mingil hetkel koguni tundelt, et Tamm- saare looming protesteerib oma olemu- sega selle foucault'liku mõtte vastu. Ta keeldub olemast „autor, [kes] saab kõnelda üksnes talle ette antud diskur- siivsete subjektipositsioonide kaudu” (lk 100). Ma mõistan meie püüdlusi näidata nii Tammsaaret kui ka teisi eesti kirjandusklassikuid osana ühest suurest mõttemustrite kogumist, aga sama oluliseks või ehk isegi olulise- maks tuleks pidada nende ainulaad- sust. Selge see, et seda ainulaadsust saame tajuda ja uurida, kui meil on välja selgitatud kõik need diskursiivsed kontekstid, milles eesti kirjandus on sündinud ja arenenud. Mirjam Hinri- kuse foucault'lik pööre eesti kirjandus- uurimises väärib sel taustal kahtlema- ta kõrget tunnustust.

REIN VEIDEMANN